

Pigmenți naturali și tehnici de prelucrare ale acestora în lumina datelor etnografice și bibliografice

Levente Domokos

Studiul de față, parte a cercetărilor întreprinse în scopul întocmirii lucrării de licență¹, susținută în 2010, se ocupă cu pigmenții naturali, care pot fi găsiți în Transilvania, folosiți și amintiți de meșteri populari – pictori de mobilier – sau din bresle, apoi cu o variată trecere în revistă a bibliografiei referitoare la acești pigmenți, fără să ne fi străduit la o redare completă a lor.

Omul întotdeauna iubea frumosul, ceea ce până în prezent a rămas o valoare estetică principală. În nici un domeniu nu este atât de evidentă nevoia pentru frumos și ornamentat, decât pe obiecte etnografice și în arta populară.

Mobilierul pictat reprezintă o latură specifică a culturii materiale a Transilvaniei, care s-a dezvoltat sub influența ornamenticii florale a renașterii și s-a răspândit cu ajutorul numeroșilor meșteri pictori-tâmplari, devenind un meșteșug popular, o artă etnografică. Odată răspândit în rândul populației, acest meșteșug, a fost capabil să creeze o nouă modă, prin care s-a păstrat o valoroasă moștenire și s-a dezvoltat o adevărată artă. Acest proces a fost amplificat cu apariția, răspândirea ferăstrăului mecanic (joagăr) și cu posibilitatea înlocuirii pigmenților importanți, scumpi cu cei autohtoni, care au fost mult mai accesibili. Calitatea, prețul lucrărilor, stabilit de breslele orașenești, sau prețul pigmenților importanți nu au împiedicat lansarea modei mobilierului pictat, răspândit și de pictorii-tâmplari din străinătate, și prin ornamentica conacelor nobilimii sau prin tavanele pictate ale bisericilor. Consecințele pozitive nu au întârziat: scândura din brad ieftin, tăiat cu ferăstrău mecanic, descoperirea minelor de pigmenți naturali, intensificarea comerțului, modernizarea locuințelor, folosirea hornului în sistemul de încălzire a casei, cerințele mărite au condus la o nouă renaștere a mobilierului pictat.

Îndeplinirea exigentelor a fost o provocare și pentru meșterii populari și pentru meșterii orașenești, care au lucrat în cadrul breslelor tâmplarilor. Breslele orașelor au oferit o marfă de calitate la un preț ridicat, iar meșterii populari – datorită resurselor locale – au concurat cu prețuri scăzute. Bogăția în lemn de brad și pigmenți minerali sau pământuri autohtone, a servit cu materii prime relativ ieftine, sau accesibile pentru meșterii tâmplari-pictori din Transilvania, reînnoind, îmbunătățind și ținând la modă

mobilierul pictat al Renașterii până la sfârșitul secolului al 19-lea.

Materiale și tehnici folosite. Studiarea literaturii de specialitate

Indiferent dacă tâmplarul-pictor a fost membru de breaslă, sau a fost meșter popular, a fost dependent de posibilitățile tehnice și materiale ale epocii, în care trăia. În privința materialelor, respectiv a pigmenților a avut două posibilități: cumpărarea pigmenților, coloranților de la negustori, ori folosirea surselor locale, a minelor și a vegetației înconjurătoare. În amândouă cazuri – la majoritatea materialelor – a fost necesară pregătirea, prepararea lor pentru a fi folosite la picturi. De la Cennini încoace de mai multe ori a fost descrisă munca grea depusă pentru măcinarea pigmenților, despre care găsim referiri atât în cărți medievale de pictură, cât și în culegeri etnografice: „Pentru a ajunge treptat la toată strălucirea artei, să trecem la frecatul culorilor, înștiințându-te dinainte care sunt culorile cele mai bune, care cele mai lipsite de gingășie, care cele mai respingătoare. Care trebuie să fie mai puțin măcinate sau frecate, care mai mult. Care cer un clei, care alt clei. Și află că, tot așa de deosebite cum sunt culorile, și felul de a freca.”²

Ucenicii și calfele – înafara cunoștințelor, tehnicilor preluate de la meșteri – uneori au avut posibilitatea de a învăța și de a studia și erminiile, tratatele de pictură, caietele cu rețete sau cărțile cu modele. Dar și meșterii au folosit aceste surse, uneori contribuind la îmbogățirea, corectarea, suplimentarea acestora. Conform prefeței lui Valentin Boltz scris la cartea lui despre tehnici de pictură³, este recomandată meșterilor îmbunătățirea de zi cu zi a tehnicilor moștenite și adăugarea învățăturilor, rezultate la cartea de pictură⁴ (*foto 1*).

Descrieri tehnice, rețete despre tehnica prelucrării lemnului, despre pigmenți, lianți sunt cunoscute deja din antichitate. Descrierile diferitelor tehnici de pictură, sau ale unor pigmenți, coloranți folosiți, au fost incluse în cărțile de arhitectură (de ex. Vitruviu: De architectura – sec. 1. î.e.n.), sau de științele naturii (de ex. Pliniu cel Bătrân: Naturalis Historia – sec. 1). Primele cărți, care s-au ocu-

¹ Domokos, Levente: Date și culegeri legate de activitatea pictorilor-tâmplari din Transilvania. Restaurarea a două lădițe de lemn pictate din colecția muzeului „Molnár István” din Cristuru Secuiesc. Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu, 2010 Facultatea de Istorie și Patrimoniu „Nicolae Lupu”, Specializarea Conservare – Restaurare. Coordonator științific conf. univ. dr. Livia Bucșa, expert restaurator drd. Oлару Ion Valeriu

² Despre frecatul culorilor. In: Cennino Cennini: Tratatul de pictură. Editura Meridiane, București, 1977. p. 56

³ Illuminirbuch. Bâle, 1549; rééd. Benziger, Munich, 1913.

⁴ „diss werck mit jhrem zusatstz taglich zu bessern.”

pat aproape inclusiv cu artă, cu tehnicile de pictură, au fost manuscrisul 490 din Lucca, datat între 787–816⁵, manuscrisul Mappae Clavicula (datat între 821–822, fiind un manuscris din mănăstirea benedictină din Reichenau, Germania)⁶, sau manuscrisul lui Heraclius, secolul 9⁷. Iconografia riguroasă și tehnicile folosite în Bizanțul medieval, au fost păstrate de ex. în cartea lui Dionisie din Furna, intitulată „Erminia picturii Bizantine”⁸, din secolul al 18-lea.

Despre tehnicile și arta Evului Mediu, cea mai cunoscută și răspândită învățătură, cu influență semnificativă asupra secolelor următoare, a fost cartea lui Theophilus Presbyter, „*Schedula diversarum artium*”⁹ (secolul al 12-lea), care este o revizuire profesională a tehnicilor cunoscute în epoca respectivă. Theophilus a fost probabil un călugăr și un artist, un meșter care a practicat diferitele domenii ale artei. Theophilus este singurul autor, care a întocmit un manual de artă, scris cu scop educativ, în primul rând despre tehnicile folosite în arta bisericească, dar apar uneori și trimiteri spre arta laică. În *Schedula* găsim rețete, descrieri precise, trimiteri la referințe cunoscute, sau mențiuni, care sunt înțelese numai de cei care cunosc meșteșugul pe dinăuntru.

După Theophilus apar primele tratate în alte limbi decât cea latină, între care și cel al lui Cennino Cennini, spre sfârșitul secolului al 14-lea cu titlul „*Tratatto della pittura*”, care descrie o ramură mai restrânsă, referitoare la diferite tehnici de artă și pictură¹⁰. În secolele următoare s-au înmulțit și s-au răspândit diferitele tratate despre tehnici de pictură (și nu numai). Dintre cele mai cunoscute trebuie să amintim¹¹ scrierile lui Leon Battista Alberti (*De Pictura*, Bâle, 1540), ale lui Leonardo da Vinci (*Tratatto della Pittura*), Georgius Agricola (*De Re Metallica*, Bale, 1546), Boltz Valentin (*Illuminierbuch*, Bâle, 1549), Giorgio Vasari (*Le Vite de più eccellenti architetti, pittori et scultori italiani* Florence, 1550), etc. În textele renascențiste găsim nu numai rețete, ci și experimente, iar în epoca barocă accentul este pus pe descrierea diferitelor vernisuri, lacuri. Prima carte dedicată numai picturii a apărut în Strasbourg, în 1538, în care au fost publicate desene,

reprezentând diferite motive decorative, creaturi fantastice, ornamente, respectiv părțile corpului omenesc¹².

În Transilvania, din secolul al 18-lea este cunoscută cartea de mostre / modele a breslei tâmplarilor, folosit de pictorii-tâmplari din Cluj¹³ (foto 2), din care sunt publicate câteva pagini în cartea lui B. Nagy Margit. Despre erminiile picturii bizantine a apărut în anul 1984. cartea lui Mihail Mihalcu¹⁴ care descrie activitatea artistică și tehnică a pictorilor români. În majoritatea cazurilor considerăm, că ornamentica din caietele de modele a servit numai ca îndrumător (de ex. Caietul de Modele al lui Radu Zugravul¹⁵, foto 3)

Referitor la tehnicile și tradițiile transilvănene, pentru noi sunt interesante textele lui Georgius Agricola („*Bermannus sive de re metallica dialogus*”¹⁶ – „*Bermannus sau dialog despre lumea minunată a mineralelor*”, 1530) și „*De Re Metallica Libri XII*”¹⁷ (XII cărți despre minerit și metalurgie, 1556); opera lui Francisco Pacheco del Río („*Arte de la pintvra, sv antigvedad, y grandezas*” – *Arta picturii*”, 1649); a lui Boltz Valentin (*Illuminierbuch*, 1549), a lui Joan Baptist Pictorius (*Den Geheimen Illuminer-Kunst*, 1742 – „*Arta picturii*”) și legăturile acestora cu Transilvania. Referitor la datele furnizate despre Transilvania de diferite autori remarcăm următoarele: la Agricola este menționat, că sursa diferiților pigmenți îndrăgiți și folosiți în Germania, este Transilvania, iar Pacheco, în cartea sa despre pictură, se plânge, că – de când au sosit turcii, azuritul extras din Carpați nu ajunge în Spania. Despre cărțile lui Boltz și J. Baptist știm, că rețetele lor au circulat în Transilvania, servind ca o sursă de inspirație pentru meșterii transilvăneni. Cartea lui J. Baptist a fost tradusă în limba maghiară de către preotul localității Atid (HR), Kendi Sámuel în anul 1802.

O altă carte despre pictură este cea a lui Ferencz Antal, din Tomești (HR). Un caiet din 1843 cu rețete pentru vopsirea diferitelor fibre, textile s-a păstrat la Cristuru Secuiesc (HR). Primele două cărți nu sunt publicate, iar ultima a fost publicată în cartea lui Csókos Varga Györgyi¹⁸ despre metode tradiționale de vopsire.

Constatările lui Paul Henri Stahl sunt valabile atât referitor la tehnicile de tâmplărie, cât și la tehnicile de pictu-

⁵ *Compositiones ad tingenda musiva, pelles et alia, ad deaurandum ferum, ad mineralia, ad chrysographiam, ad glutina quaedam conficienda, aliaque artium documenta, ante annos nongentos scripta* http://it.wikipedia.org/wiki/Manoscritto_di_Lucca

⁶ *Dye recipes from the Mappae Clavicula*, tradus la limba engleză de către Cyril Stanley Smith and John G Hawthorne și apărut în *The American Philosophical Society*, Volume 64. Part 4.

⁷ *De coloribus et artibus Romanorum*. – *Culorile și arta Romanilor*

⁸ *Dionisie din Furna: Erminia picturii Bizantine*. Editura Sofia, București, 2000.

⁹ *Theophilus Presbyter: A különféle művességéről*. (Despre diferite meșteșuguri) *Műszaki Könyvkiadó* (Editura Tehnică), Budapesta, 1986

¹⁰ *Cennino Cennini: Tratatul de pictură*. Editura Meridiane, București, 1977.

¹¹ *Bibliografie selectivă despre istoria diferitelor tehnici și materiale găsim pe paginile: <http://lisiere.free.fr/source/histoire.html>, respectiv <http://www.elizabethancostume.net/dyes/index.html> (18.05.2010), unde putem studia și o parte din descrierile istorice.*

¹² Ernszt, András: *Rétegződések. Múlt és jelen a festézetoktatásban* (Suapruneri / Stratificări. Trecut și prezent în predarea picturii). Teză de doctorat. Pécsi Tudományegyetem, Művészeti Kar (Universitatea din Pecs, Facultatea de Artă) 2009.

¹³ B. Nagy, Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben* (Renaștere și baroc în Transilvania). Editura Kriterion, București, 1970.

¹⁴ Mihail Mihalcu: *Valori medievale românești*. Editura Sport-Turism, București, 1984.

¹⁵ Teodora Voinescu: *Modele tradiționale și observații din realitate în pictura Muntenească a veacului al XVIII-lea: Caietul de modele al lui Radu Zugravul*. In: *Studii și Cercetări de Istoria Artei. Seria Artă Plastică*, Tomul 14, 1/1967.

¹⁶ <http://www.kfki.hu/chemonet/hun/olvaso/histchem/alkem/bermann.html>, (18.05.2010).

¹⁷ *Georgius Agricola: De Re Metallica Libri XII*. *Műszaki Könyvkiadó* (Editura Tehnică), Budapesta, 1986.

¹⁸ Csókos Varga, Györgyi: *Festékeskönyv* (Carte de coloranți). Glia, 2008.

ră, sau la folosirea diferiților pigmenți, coloranți: „...fără excepție, meșterii populari anonimi au înregistrat fiecare aport cultural de valoare, filtrând de-a lungul veacurilor ce era mai bun, adaptând necesităților locale și menținând elemente a căror origine poate fi situată în momente diferite ale istoriei...”¹⁹.

Deoarece majoritatea creației populare s-a pierdut – împreună cu obiectele de uz – din cauza condițiilor nefavorabile, studiarea culegerilor și a colecțiilor etnografice, cercetarea documentelor referitoare la interiorul țărănesc tradițional este inevitabilă. Principalele baze de date în privința surselor de informație sunt arhivele orașelor, ale breslelor (procese verbale, decizii, diferite reglementări, etc), itinerarele călătorilor, inventarele, listele cu zestre, mărturiile de proces, nomenclatura vamală, etc.

Surse de pigmenți din Transilvania

Lumea mineralelor și a plantelor este o lume „colorată”. Dintre culorile oferite de minerale și plante numai unele sunt bune pentru pictură. Culorile de origine minerală și cele de origine vegetală, pot fi clasificate după calitatea, prețul sau după proveniența lor. Folosirea pigmenților naturali în Transilvania este dovedită din epoca paleolitică, din care datează picturile din Peștera Cuciulat, pe Valea Someșului (SJ), unde – conform analizelor efectuate – au fost folosiți oxizi de fier și alte argile pentru prepararea vopselei²⁰.

Bogăția Transilvaniei în pigmenți minerali a fost cunoscută în toată Europa, fiind menționată în operele lui Georgius Agricola (în secolul al 16-lea, prețul și calitatea pigmenților minerali importanți din Transilvania, a concurat cu cel al pigmenților naturali sau sintetici, produși și folosiți în Germania, sau în Italia²¹), sau în tratatul despre pictură al lui Francisco Pacheco del Río (sec. 17).

În izvoare scrise transilvănene găsim și alte surse. În inventare, procese, sau în cărțile breslelor sunt amintite de numeroase ori vopsele, pigmenți. Dintre pigmenți, un loc special este ocupat de cinabru, care a fost un pigment scump și o sursă de mercur. Mineritul cinabrului a fost și a rămas din epoca romană un privilegiu al domnitorilor. De ex., din 1568. este menționat dreptul familiei Thoroczkay asupra mineritului de aur, argint și cupru în domeniile de lângă Rimetea, cu precizarea, că mineritul mercurului și al cinabrului rămâne privilegiul regelui²². Din 1571. sunt

menționate minele de mercur și cinabru din Depresiunea Ciucului, amândouă minereuri figurând ca un cadou bine primit de Poarta Înalță din partea principelui Báthori István.²³ Cinabru și mercurul au fost materiale bine vândute atât în Imperiul Otoman, cât și în Europa occidentală. Din 1622. este menționat, că principele Bethlen Gábor a trimis din trezoreria proprie 106 q mercur, împreună cu 50 q ceară.²⁴ Tot aici (p. 126) sunt menționate materiile necesare pentru pictură, cumpărate la Viena, în anul 1626, dintre care amintim gumă arabică, dragant, cinabru, terebentină, auripigment, krispan, etc; reiese astfel, că unele materii prime au fost vândute, exportate, iar altele au fost cumpărate din străinătate. „Majoritatea pigmenților a fost o marfă valoroasă, uneori fiind transportată și folosită la o distanță de câteva mii de kilometri de la locul mineritului. Dar nu numai pigmenții au fost transportați, ci au migrat și obiectele de artă, uneori împreună cu artiștii. Din cauzele susmenționate, nu putem să precizăm geografic folosirea lor.”²⁵

În secolele următoare se înmulțesc mențiunile legate de pigmenți, sau de minerale, ce au servit ca materii prime pentru pigmenți. Procesul a fost generat și favorizat și de studiile miniere comandate de împărăteasa Maria Theresia și de deschiderea noilor mine după trecerea Transilvaniei sub stăpânire austriacă.

Între documente referitoare la pigmenții minerali din Transilvania, un loc important ocupă descrierile călătorilor străini, dintre care trebuie să-l amintim pe englezul Edward Brown, care a călătorit în Ungaria între anii 1669-70. Titlul lucrării sale este „Account of several travels in Hungaria, Servia...”, și a apărut în anul 1673, la Londra. După scurt timp a fost tradusă în limba franceză și germană. Cităm câteva detalii referitoare la bogăția, varietatea pigmenților: „Se găsește un minereu, care este lipit la minerale, numit cinabru, care după măcinare și amestecare cu ulei este folosit ca vopsea ... În mina aceasta au găsit mai multe minerale, dintre care mult vitriol de culoare verde, albastru, alb și transparent. În afară de cele susmenționate, se mai sapă și berg-grün, care este folosit de obicei de pictori ...”

În 1714. apare în Tyrnaviae (Nagyszombat, Ungaria) cartea lui Csiba István: „Dissertatio historico physica de montibus Hungariae”. Cartea este alcătuită din 8 capitole, fiecare fiind dedicat unui anumit tip de mineral, sau minereu, dintre care trebuie să amintim capitolul al treilea despre minereuri de cupru, capitolul al 5-lea despre minereuri de mercur, capitolul al 6-lea despre minereuri de plumb, capitolul al 7-lea despre minereuri mai „interesante”, cum

¹⁹ Paul Henri Stahl: Arta populară românească și arta orășenească. In: Studii și Cercetări de Istoria Artei. Seria Artă Plastică, Tomul 14. 1967/1. Editura Academiei RSR, p. 14.

²⁰ Marin Cîrciumaru: O peșteră cu pictură rupestră paleolitică descoperită pe Valea Someșului. In: Studii și Cercetări de Istoria Artei. Seria Artă Plastică, Tomul 28, 1981. Editura Academiei RSR, p. 125.

²¹ Georgius Agricola: Bermannus sive de re metallica dialogus, 1530. In.: A bányászat, kohászat és a földtan klasszikusai, VIII (Clasicii mineritului, metalurgiei și al geologiei) (Szerk.: Zsámboki László / Red: Zsámboki László), Miskolc–Rudabánya, 1994.

²² Zsakó, Gyula: Egy XVIII századi torockói napló (Un jurnal de secol XVII. din Rimetea). In.: Erdélyi Tudományos Füzetek (Caiete științifice Transilvănene), nr. 177. EME (Societatea Muzeului Ardelean), 1944. p. 5.

²³ Boér, Hunor: Kiegészítések a Székelyföld leírásához (Completări la „Descrierea Ținutului Secuiesc”). Sfântu Gheorghe, 2004.

²⁴ Báró Radvánszky Béla: Udvartartás és számadáskönyvek. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása. (Curtea princiară și cărți de socoteli. Curtea principelui Bethlen Gábor) p. 59.

²⁵ Sajó, István: Ásványi eredetű festékek Magyarország területén (Pigmenți de origine minerală pe teritoriul Ungariei). In.: A Miskolci Egyetem Közleménye, A sorozat (Publicațiile Universității din Miskolc, seria A), 74. kötet (volumul 74.), 2008. pp. 39-47.

ar fi cinabru, auripigment și miniu. În ultimul, al 8-lea capitol sunt enumerate locurile unde se găsește alabastru.

O carte importantă este cea a lui Frivaldszky József despre mineralogia Transilvaniei, apărută în 1767, la Cluj. În opera lui nu numai că sunt amintite cele mai importante mine, dar sunt și descrise, și amintește despre minerali folosiți pentru vopsele.

Inginerul minier Born Ignác, a călătorit în Transilvania în anul 1770, și cartea despre observațiile lui a apărut în 1774, cu titlul: „Briefe über die Mineralogische Gegenstände auf seiner Reise durch das Temesvárer Banat, Siebenbürgen, Ober und Niederhungarn”. Dintre pigmentii minerali, sunt descriși azuritul și malachitul din Oravița și din Szaszkabanya: „Bucăți foarte frumoase de malahit, în diferite nuanțe de verde, și cristale frumoase de azurit.” Sunt amintite minele de mercur din zona Zlatnei, unde sunt exploatare minele vechi din Dumbrava. Tot aici amintește, că în minele părăsite din Ampoi acum iarăși se spală cinabru. Descrie alabastrul din zona Turzii, iar din Baia Sprie diferitele forme de realgar și auripigment. Întocmește și diferite statistici, care arată că cele mai des întâlnite minereuri sunt azuritul, malachitul și sulfatul de cupru, care conservă atât de bine lemnul folosit în mine, încât nici nu trebuie schimbat. Aici se exploatează și berggrün, care este folosit pentru vopsit, și din care „100 de kilograme sunt vândui la Viena cu 100 de forinți”.

Fichtel János, consilierul trezoreriei din Sibiu, autorul cărții „Beitrag zur Mineralgeschichte von Siebenbürgen” (vol. I-II. Nürnberg, 1780), în „Mineralogische Bemerkungen von den Karpathen” (Wien, 1791), și în „Mineralogische Aufsätze” (Wien, 1794), este uimit, că cei din Transilvania nu cunosc bogăția subsolului. În afara diferitelor minerale sulfuroase din Harghita, amintește „uimitorul” realgar și auripigment din Sâcârâmb, și sulfura de cupru din Zlatna. Tot aici sunt amintite diferitele pământuri de vopsit, dintre care de calitate excepțională sunt bolurile de culoare ocru, galben și negru.

Apariția mineralogiei lui Werner Abraham în Göttingen a influențat și mineralogia din Transilvania. Mineralogia lui Werner a fost tradusă în limba maghiară, și tipărită în 1784, la Cluj. Traducerea Mineralogiei lui Werner nu a fost o ediție simplă: Benkő Ferentz a și corectat, și a adăugat exemple pentru diferite minerale, roci din Transilvania. Ca urmare, a apărut la Cluj în 1786. cartea lui Benkő despre mineralogia Transilvaniei, sub titlul de „Magyar Minerológia azaz a Kövek s Értzek Tudománya” (Mineralogie maghiară, adică știința pietrelor și minereurilor), care alături de descrierea diferitelor minerale și minereuri din Transilvania, enumeră și modul de folosință al acestora.

În 1798. apare cartea călătorului norvegian Jens Esmark, cu titlul „Kurze Beschreibung einer mineralogischen Reise durch Ungarn, Siebenbürgen und das Banat”, în Freiberg. În cursul călătoriei, norvegianul a vizitat diferite mine, dintre care este remarcabilă descrierea minei de cinabru din Dumbrava, pe baza căreia putem să ne închipuim tehnicile de odinioară: „Aici cinabru prezin-

tă filoane subțiri. Niciodată nu am fost într-o mină atât de incomodă. Galeriile se îngustează atât de mult, încât pătrunderea se face numai târâș. Cinabaritul din firele de calcit din gresii are culoare roșu închis.”

Mineralogia francezului Beudant, „Voyage mineralogique et géologique en Hongrie”, apărut la Paris în 1822, este urmată de opera lui Kovács Mihály „Lexicon mineralogicum enneaglottum”, care este foarte valoroasă atât pentru înțelegerea diferitelor denumiri, folosite în mineralogie, cât și pentru denumirea variată a pigmentilor și tehnologiilor. Cartea conține și un dicționar explicativ (printre altele pentru denumiri de pigmenti și diferite culori) în 10 limbi: latină, greacă, maghiară, franceză, germană, engleză, italiană, daneză, suedeză și rusă. Este o carte foarte utilă pentru descifrarea, înțelegerea și interpretarea erminiiilor și a vechilor tratate de pictură.

Opera lui Koch Antal: „Erdély ásványainak kritikai átnézete”²⁶, apărută între 1884-85, este deja o carte „modernă”, de fapt un lexic al mineralelor și al minelor din Transilvania, care în afara minelor vechi descrie și pe cele noi.

Referitor la volumul minereurilor exploatare și al altor materii prime, la începutul secolului al 19-lea, găsim date în cărțile de statistică ale Transilvaniei, cum este cea din 1837, apărută la Sibiu²⁷.

Pentru înțelegerea vechilor denumiri este necesară folosirea dicționarilor secolelor anterioare, cum este cel al lui Johann Heinrich Kopp: Mineralogische Synonimik²⁸ (foto 4), lexicul lui Michael Kovács: Lexicon mineralogicum enneaglottum²⁹ (foto 5), sau dicționarul lui I. Bobb: Dictionariu Rumanesc, Lateinesc, și Unguresc³⁰. (foto 6)

După câteva decenii, în 1957. apare cartea lui Bányai János: „A Magyar Autonóm Tartomány Hasznosítható Ásványi Kincsei”³¹, în care un întreg capitol este dedicat pământurilor și mineralelor folosite ca pigmenti naturali.

După apariția cărți lui Bányai, au apărut cărțile lui Dr. Kós Károly, respectiv a lui Kardalus János despre mobilierul pictat din Secuime, în care sunt amintite sursele de pigmenti folosite de meșterii populari, dar fără localizarea precisă a minelor. Descrierile miniere și tratatele etnografice descriu minele și locurile de exploatare a mineralelor folosite pentru pigmenti, însă localizarea precisă nu este lipsită de ambiguitate. Literatura de specialitate în domeniul restaurării prezintă metode de preparare a pigmentilor, sau propuneri referitoare la calitatea și proveniența pigmentilor fără precizarea locurilor de exploatare ale

²⁶ „Parcurerea critică a mineralelor din Transilvania”

²⁷ J. H. Benigni, Mildenberg: Handbuch der Statistic und Geographie Siebenbürgen. 1837, Hermannstadt.

²⁸ Johann Heinrich Kopp: Mineralogische Synonimik, oder alphabetische Uebersicht und Erklärung der deutschen, freanzösischen, englischen, italienischen und ungarischen oryktognostisch-orologischen Nomenklatur. Frankfurt am Main, 1810 bei Johann Christian Hermann.

²⁹ Michael Kovács: Lexicon mineralogicum enneaglottum I-IV. Pest, 1822.

³⁰ I. Bobb: Dictionariu Rumanesc, Lateinesc, și Unguresc..., Kolozsvár 1823.

³¹ „Zăcămintele minerale utilizabile în Provincia Autonomă Maghiară”.

acestora (de multe ori locul de proveniență este sugerat de către denumirea pigmentului, spre ex: alb de Maramureș; „berggrün” adică verde de mină). Deoarece calitatea de pigment a mineralelor nu este primordială în domeniul mineritului, în majoritatea cazurilor geologii, geografii se opresc la menționarea faptului, că un anumit minereu este folosit și ca pigment. Etnografii menționează de obicei, că la marginea localității se exploatează pământ pentru vopsele, în cel mai bun caz denumind zona mai restrânsă, fără o localizare exactă.

Pe parcursul unor eventuale tentative de identificare a acestor locuri putem întâmpina mai multe obstacole. Epuizarea minelor, sau doar abandonarea lor din cauze economice a îngreunat supraviețuirea datelor referitoare ele. Confirmarea, identificarea locurilor de minerit poate fi îngreunată înafara de factorii amintiți mai sus și de schimbarea ori uitarea toponimelor vechi în cursul deceniilor, sau al secolelor, la fel ca și definirea imprecisă a hotarelor, sau modificarea mediului înconjurător.

O tentativă de identificare a minelor, a locurilor de exploatare a pământurilor sau mineralelor folosite pentru pigmenți (și) în Transilvania, poate fi lansată pornind de la datele bibliografice și culegerile etnografice sus menționate, completate cu peregrineze (*foto 7*).

În urma acestor încercări, sau paralel cu strângerea mostrelor, pot fi efectuate studii comparative cu pigmentii folosiți pe obiecte de artă și piese etnografice pictate.

Levente Domokos

Restaurator, masterand restaurare
Muzeul Molnár István
535400 Cristuru Secuiesc
Tel.: +40-266-242-580
E-mail: domokos_levente@yahoo.com

BIBLIOGRAFIE

- AGRICOLA, Georgius: Bermannus avagy beszélgetés az ásványok csodálatos világáról (Bermannus, ori discutie despre lumea minunată a minereurilor). In: A bányászat, kohászat és a földtan klasszikusai, VIII. (Clasicii mineritului, metalurgiei și ai geologiei VIII.) (Szerk.: Zsámboki László / Red: Zsámboki László), Miskolc–Rudabánya, 1994.
- AGRICOLA, Georgius: De Re Metallica Libri XII. Műszaki Könyvkiadó (Editura Tehnică), Budapesta, 1986.
- B. NAGY, Margit: Reneszansz és barokk Erdélyben (Renesantere și baroc în Transilvania). Kriterion Könyvkiadó (Editura Kriterion), București, 1970.
- BOBB, Ioan: Dictionariu rumanesc, lateinesc și unguresc I-II. Cluj, 1823.
- BOÉR Hunor: Kiegészítések a Székelyföld leírásához (Completări la „Descrierea Tinutului Secuiesc”). Sfântu Gheorghe, 2004.
- BOGDÁNYFY-PAULY, Erik: Festő-technológia (Technologia pictorului). In: Művészet (Artă), IX. Évfolyam (Anul IX.), 1910. pp. 242-249.
- CENNINI, Cennino: Tratatul de pictură. Editura Meridiane, București, 1977.
- CÎRCIUMARU, Marin: O peșteră cu pictură rupestră paleolitică descoperită pe Valea Someșului. In: Studii și Cercetări de Istoria Artei. Seria Artă Plastică, Tomul 28, 1981. Editura Academiei RSR, p. 125.
- CSÓKOS VARGA, Györgyi: Festékeskönyv (Carte de coloranti). Glia, 2008.
- DIONÜSZOSZ da Furná: Hermeneia tész zographikész technész. (Az ikonfestészet kézikönyve / Ermina picturii bizantine. In: Athanasia 9. Fordította Ivancsó István / tradus în maghiară de Ivancsó István)
- DOMOKOS, Levente: Date și culegeri legate de activitatea pictorilor-tâmplari din Transilvania. Restaurarea a două ladite de lemn pictate din colecția Muzeului Molnár István din Cristuru Secuiesc. Coordonator științific: Conf. univ. Dr. Livia Bucsa, expert restaurator Drd. Olaru Ion Valeriu. Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Istorie și Patrimoniu „Nicolae Lupu”, Specializarea Conservare-Restaurare. Sibiu, 2010.
- ERNSZT, András: Rétegződések. Múlt és jelen a festészetoktatásban. (Suprapuneri / Stratificări. Trecut și prezent în predarea picturii). DLA értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Művészeti Kar, Doktori Iskola (Teză DLA. Universitatea din Pecs, Facultatea de Artă, Cursuri de doctorat) 2009.
- ESMARK, Jens: Kurze beschreibung einer mineralogischen Reise durch Ungarn, Siebenbürgen und das Banat. Freiberg, 1798.
- GAZDA, József: Mindennek mestere. A falusi tudás könyve (Mester în toate domeniile. Cartea cunoștințelor de la țară). Püski Kiadó (Editura Püski), Budapesta, 1993.
- Dr. KOCH, Sándor: A magyar ásványtan története (Istoria mineralogiei maghiare). Akadémiai Kiadó (Editura Academiei), Budapesta, 1952.
- KÓNYA, Ádám: Sütő Béla virágai (Florile lui Sütő Béla). In: Népi mesterek (Mesteri populari). Sfântul Gheorghe, 1977.
- KOPP, Johann Heinrich: Mineralogische Synonimik, oder alphabetische Uebersicht und Erklärung der deutschen, freanzösischen, englischen, italienischen und ungarischen oryktognostisch-orologischen Nomenklatur. Frankfurt am Main, 1810 bei Johann Christian Hermann
- KOVÁTS, Michael: Lexicon minerologicum enneaglotum. Pest, 1822
- MIHALCU, Mihail: Valori medievale românești. Editura Sport-Turism, București, 1984
- THEOPHILUS PRESBYTER: A különféle művességekről (Despre diverse mesesuguri). Műszaki Könyvkiadó (Editura Tehnică), Budapesta, 1986.
- PACHECO DEL RÍO, Francisco: Arte de la pintura, sv antigvedad, y grandezas, 1649.

A gyintáros festékek készítése egy 1826-beli kéziratok könyv alapján (Prepararea vopselelor pe baza unui manuscris din 1826.). Közli Kovács Dénes múzeumi-gazgató (Publicat de directorul Muzeului Kovács Dénes). In: A Csiki Múzeum Közleményei (Publicațiile Muzeului Ciucului), 1956. pp. 56-58.

STAHL, Paul Henri: Arta populară românească și arta orășenească. In: Studii și Cercetări de Istoria Artei. Seria Arta Plastica, Tomul 14, 1967/1. Editura Academiei RSR, p. 14.

BÁRÓ RADVÁNSZKY, Béla: Udvartartás és számadáskönyvek. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása (Curtea princiară și cărți de socoteli. Curtea principelui Bethlen Gábor). Az Athenaeum R. Társulat bizománya, 1888.

SAJÓ, István: Ásványi eredetű festékek Magyarországon területén (Pigmenti de origine minerală pe teritoriul Ungariei). In: A Miskolci Egyetem Közleménye A sorozat (Publicațiile Universității din Miskolc, seria A), 74. kötet (volumul 74.), 2008. pp. 39-47.

ZSAKÓ, Gyula: Egy XVIII századi torockói napló (Un jurnal de secol XVIII. din Rimetea). In: Erdélyi Tudományos Füzetek (Caiete științifice Transilvănene), nr. 177. EME (Societatea Muzeului Ardelean), 1944. p. 5.

VOINESCU, Teodora: Modele tradiționale și observații din realitate în pictura Muntenească a veacului al XVIII-lea: Caietul de modele al lui Radu Zugravul. In: Studii și Cercetări de Istoria Artei. Seria Artă Plastică, Tomul 14, 1967/1, p. 57.

Compositiones ad tingenda musiva, pelles et alia, ad deaurandum ferrum, ad mineralia, ad chrysographiam, ad glutina quaedam conficienda, aliaque artium documenta, ante annos nongentos scripta. http://it.wikipedia.org/wiki/Manoscritto_di_Lucca.

Dye recipes from the Mappae Clavicula, traducere engleză: C. S. Smith și J. G. Hawthorne, In: The American Philosophical Society, Volume 64, Part 4 <http://lisiere.free.fr/source/histoire.html>. <http://www.elizabethancostume.net/dyes/index.html> (18.05.2010).

TITLURILE FOTOGRAFIILOR

- Foto 1.* Valentin Boltz: Illuminirbuch, Bálé, 1549
- Foto 2.* Pagini din cartea de model a breslei pictorilor-tâmplari din Cluj. In: B. Nagy Margit: Reneszansz és barokk Erdélyben. Editura Kriterion, București, 1970
- Foto 3.* Voinescu, Teodora: Modele tradiționale și observații din realitate în pictura Muntenească a veacului al XVIII-lea: Caietul de modele al lui Radu Zugravul. In: Studii și Cercetări de Istoria Artei. Seria Artă Plastică, Tomul 14, 1/1967. p. 57
- Foto 4.* J. H. Kopp: Mineralogische Synonymik....., Frankfurt am Main, 1810
- Foto 5.* Kovács M.: Lexicon Mineralogicum Enneaglotum, Pest, 1822
- Foto 6.* I. Bobb: Dictionariu Rumanesc, Lateinesc, și Unguresc..., Kolozsvár 1823
- Foto 7.* Izvor mineral „de vopsea”, Munții Harghita